

ایران و کشورهای خلیج فارس :

چشم اندازهای همکاری

دکتر اصغر جعفری ولدانی

کشورهای خلیج فارس در صورتی که تفاهم و اعتماد متقابل را جایگزین عدم تفاهم، و همکاری را به جای اختلاف برگزینند: ۱. منافع ملی بیشتری به دست خواهند آورد؛ ۲. صلح و امنیت منطقه را تضمین خواهند کرد؛ ۳. رقابت تسلیحاتی و حضور نیروهای خارجی را در منطقه کاهش خواهند داد؛ ۴. با کاهش هزینه های نظامی که میزان آن بسیار بالا است، رشد اقتصادی خود را تسریع خواهند کرد.

کشورهای خلیج فارس از امکانات مناسبی برای توسعه همکاری های اقتصادی برخوردارند. ایران و کشورهای این منطقه می توانند در اجرای پروژه های مشترک کشاورزی، بیابان زدایی، احداث خط لوله انتقال آب، بهره برداری از شیلات و حفاظت محیط زیست خلیج فارس، افزایش بهای نفت، بهره برداری از میدان های مشترک نفت و گاز، احداث خطوط لوله نفت و گاز، حمل و نقل هوایی و دریایی، ترانزیت کالا به آسیای میانه و بالاخره در زمینه های فنی، علمی، آموزشی و صنعتی با یکدیگر همکاری کنند.

مقدمه

جهان در آخرین دهه قرن بیستم شاهد تحولات چشم گیری در صحنه بین المللی و منطقه ای است. این تحولات می تواند زمینه ساز گسترش همکاری های اقتصادی میان ایران و کشورهای کناره خلیج فارس شود. مهم ترین این تحولات در صحنه بین المللی فروپاشی نظام دو قطبی و شکل گیری نظم نوین جهانی است. ویژگی اصلی نظام آینده ارجحیت دادن به اقتصاد است. در این نظام همکاری های اقتصادی از اهمیت بیشتری برخوردار خواهد شد. در این زمینه، کشورهای خلیج فارس نیز ناگزیر خواهند شد که اصل همکاری با یکدیگر را بپذیرند.

از طرف دیگر، در صحنه منطقه ای نیز تحولاتی روی داده است که اهمیت همکاری میان کشورهای خلیج فارس را بیش از گذشته ضرور می سازد. خسارات عظیم ناشی از دو جنگ در منطقه خلیج فارس و تأثیراتی که بر اقتصاد کشورهای منطقه بر جای نهاده، بیانگر لزوم همکاری میان کشورهای این منطقه است. اگر دهه گذشته را دهه خصومت و دشمنی بین کشورهای حوزه

خلیج فارس بنامیم، دهه آینده می‌تواند نویدبخش تفاهم و همکاری میان کشورهای منطقه باشد. در این مقاله امکانات همکاری‌های اقتصادی میان ایران و کشورهای خلیج فارس در زمینه‌های کشاورزی، آب، شیلات، محیط‌زیست، نفت، گاز، صنایع، حمل و نقل، ترانزیت و تجارت مورد بررسی قرار می‌گیرد. در این زمینه، نیاز کشورهای خلیج فارس به آب و طرح‌های مربوط به خطوط لوله انتقال آب به این منطقه، همکاری در امر بهره‌برداری مشترک از میدان‌های نفت و گاز و طرح‌های مربوط به احداث خطوط لوله انتقال گاز خلیج فارس مورد مطالعه قرار خواهد گرفت. اما پیش از بحث در مورد موضوعات مذکور، ضروری است محیط بین‌المللی و منطقه‌ای که در آن، این همکاری‌ها شکل خواهد گرفت و نیز ویژگی‌های مشترکی که کشورهای این منطقه را به یکدیگر پیوند می‌دهد، مورد بررسی قرار گیرد.

نگاهی به محیط بین‌المللی و منطقه‌ای

با فروپاشی شوروی و پایان جنگ سرد، جهان در راستای شکل‌گیری نظام جدیدی در روابط بین‌المللی است. نظام نوین عصر جدیدی را برای گسترش همکاری‌های اقتصادی میان جامعه جهانی نوید می‌دهد. در این مورد چند تفاوت بارز بین نظام نوین و نظام گذشته به چشم می‌خورد که عبارتند از:

۱. در نظام گذشته، مسائل سیاسی - ایدئولوژیک حاکم بر نظام جهانی بود. اما در نظام

جدید، اقتصاد نقش اساسی بر عهده خواهد داشت. به عبارت دیگر، در حال حاضر در تعیین جایگاه و نقش کشورها در نظام بین‌المللی قدرت اقتصادی نقش مهم‌تری از قدرت نظامی دارد.

۲. در نظام گذشته، مناطق ژئوپولیتیک اهمیت اساسی داشت، اما در نظام جدید، مناطق

ژئواکونومیک اهمیت می‌یابد. از این دیدگاه هیچ‌گونه تغییری در اهمیت خلیج فارس به وجود نخواهد آمد و این منطقه به دلیل وجود ذخایر عظیم نفت و گاز همچنان اهمیت خود را حفظ خواهد کرد.

۳. در نظام گذشته، محیط‌زیست از اهمیت چندانی برخوردار نبود، اما در نظام جدید به شدت مورد توجه خواهد بود. اسناد کنفرانس ریودوژانیرو در ژوئن ۱۹۹۲ در مورد محیط‌زیست منشور قرن ۲۱ نام گرفت.

۴. در نظام گذشته منازعات اقتصادی حاکم بر نظام بین‌المللی بوده است، اما در نظام جدید، همکاری و در مواردی رقابت اقتصادی جای آن را خواهد گرفت. به عبارت دیگر، در نظام اقتصادی آینده، تعاون و تفاهم جایگزین تقابل و تضاد خواهد شد.^۱

۱. برای اطلاع بیشتر نگاه کنید به: دکتر اصغر جعفری ولدانی، *نظم نوین اقتصادی جهان و موقعیت ایران، تهران، معاونت امور اقتصادی، وزارت امور اقتصادی و دارایی، ۱۳۷۳*.

به این ترتیب، یکی از ویژگی‌های بارز اقتصاد جهانی در حال حاضر الزام به تفاهم متقابل میان بازیگران سیستم اقتصاد جهانی است. از طرف دیگر، رشد تکنولوژی و گسترش ارتباطات موجب شده که ارتباط و پیوستگی میان کشورها بیش از گذشته افزایش یابد. در این راستا از همکاری گزیر و گریزی نیست و همکاری حداقل شرط لازم برای دوام صلح و وفاق بین ملت‌ها است. کشورهای خلیج فارس نیز ناگزیرند که این واقعیت انکارناپذیر را بپذیرند.

در عین حال، کشورهای خلیج فارس تمایلی به همکاری با یکدیگر نشان نمی‌دهند، مگر این که آن‌ها را به هدف‌های ملی خود نزدیک‌تر سازد. تجربه سال‌های گذشته نشان می‌دهد که کشورهای خلیج فارس در صورتی که تفاهم را جایگزین اختلاف کنند و همکاری را به جای رقابت برگزینند، منافع ملی بیشتری به دست خواهند آورد. تحولاتی که در چند سال گذشته در سطح منطقه صورت گرفته، ضرورت همکاری میان کشورهای خلیج فارس را بیش از هر زمان دیگری آشکار ساخته است. در سال‌های گذشته، خلیج فارس شاهد دو جنگ بزرگ با ابعاد منطقه‌ای و بین‌المللی بود. خسارات ناشی از این دو جنگ برای کشورهای این منطقه بسیار عظیم بود. خسارت‌های وارده به ایران در جنگ ۸ ساله طبق گزارش سازمان ملل متحد حدود ۹۷/۲ میلیارد دلار خسارت‌های مستقیم و ۳۴۵۳۵ میلیارد ریال خسارات غیرمستقیم بود. البته برآورد مذکور کمتر از میزان خسارات برآورد شده توسط ایران است. ایران میزان خسارات وارده را ۱۰۰۰ میلیارد دلار اعلام کرده است.^۱ در این میان کشورهای کناره خلیج فارس نیز بیش از ۴۵ میلیارد دلار کمک مالی مستقیم در طول جنگ به عراق کرده‌اند.^۲

اما خسارت‌های ناشی از جنگ دوم خلیج فارس که به دنبال اشغال کویت توسط عراق روی داد، برای کشورهای عربی خلیج فارس بسیار عظیم‌تر بوده است. براساس برخی برآوردها خسارت‌های این کشورها بیش از ۶۲۰ میلیارد دلار بوده است.^۳ خسارت‌های مذکور موجب رکود اقتصادی کشورهای منطقه گردید. تجارب ناشی از دو جنگ مذکور بیانگر آن است که اولاً تفاهم و همکاری متضمن منافع ملی کشورهای خلیج فارس است، ثانیاً همکاری و تفاهم میان کشورهای خلیج فارس امری الزام‌آور است.

تحول عمده دیگری که بعد از جنگ خلیج فارس روی داده، رقابت ویرانگر میان کشورهای منطقه برای خرید تجهیزات نظامی است. تجربه سال‌های جنگ سرد و دو جنگ اخیر خلیج فارس

۱. دکتر اصغر جعفری ولدانی، «روابط ایران و عراق از آتش بس تا پذیرش مجدد عهدنامه ۱۹۷۵»، اطلاعات سیاسی - اقتصادی، شماره‌های ۵۹۶۰، مرداد - شهریور ۱۳۷۱، ص ۵۹؛ و نیز کتاب نگارنده: «کانون‌های بحران در خلیج فارس»، تهران، انتشارات کیهان، ۱۳۷۱، ص ۲۷.

۲. اصغر جعفری ولدانی، روابط عراق و کویت، تهران، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، ۱۳۶۹، ص ۸۷.

۳. این رقم توسط سه موسسه اقتصادی عربی یعنی صندوق پولی اعراب، صندوق اجتماعی اعراب و سازمان کشورهای عربی صادرکننده نفت برآورد شده است.

نشان داده که افزایش خرید تجهیزات نظامی به هیچ‌وجه امنیت و منافع ملی این کشورها را تضمین نمی‌کند. درحالی‌که تفاهم و همکاری میان کشورهای خلیج فارس منافع ملی این کشورها را به بهترین شکل تأمین می‌کند. زیرا اول، رقابت تسلیحاتی را کاهش خواهد داد. دوم، با کاهش هزینه‌های نظامی، کشورهای منطقه شاهد رشد سریع اقتصادی خواهند بود. سوم، امنیت منطقه را تضمین خواهد کرد. چهارم، حضور نیروهای خارجی را در منطقه کاهش خواهد داد.

ویژگی‌های مشترک و دیدگاه‌های غیرمشترک

علاوه بر آنچه گفته شد، کشورهای خلیج فارس دارای ویژگی‌های مشترک متعددی هستند که آن‌ها را به یکدیگر پیوند می‌دهد. برخی از این ویژگی‌ها عبارتند از:

۱. همه این کشورها در کناره خلیج فارس قرار دارند.
۲. منبع اصلی ثروت و درآمد آن‌ها نفت است.
۳. همه آن‌ها جزو کشورهای در حال توسعه هستند.
۴. اقتصاد آن‌ها وابسته به سیستم سرمایه‌داری غرب است.
۵. بخش عمده تجارت خارجی آن‌ها از طریق خلیج فارس انجام می‌شود.
۶. اسلام دین رسمی مردم این کشورها است.

علاوه بر آن، ویژگی‌های فرهنگی، تاریخی و جغرافیایی شرایطی را به وجود آورده که می‌تواند به‌طور بالقوه زمینه‌ساز هر نوع همکاری باشد. میان مردم استان‌های جنوبی ایران و ساکنان آن‌سوی خلیج فارس ویژگی‌های فرهنگی و جغرافیایی مشترک وجود دارد. این مسأله سبب ایجاد پیوندهای عمیق فرهنگی و خانوادگی بین مردمان دو سوی خلیج فارس گردیده است. علایق ریشه‌دار میان ساکنان دو سوی خلیج فارس می‌تواند به گسترش همکاری‌ها کمک کند.

بسیاری از ساکنان کشورهای جنوبی خلیج فارس را ایرانی‌ها تشکیل می‌دهند. از دیرباز مردم استان‌های جنوبی ایران با ساکنان کشورهای جنوبی خلیج فارس ارتباط داشته‌اند. علاوه بر آن، تنوع آب و هوا و وجود مناظر زیبای طبیعی در استان‌های جنوبی ایران سبب شده که این مناطق دارای جاذبه‌های خوبی برای مسافرت ساکنان آن‌سوی خلیج فارس به کشور ما باشد. این مسأله و نیز نزدیکی جغرافیایی استان‌های جنوبی ایران با این کشورها، موجب برقراری ارتباطات کهن تاریخی بین مردم دو سوی خلیج فارس شده و علایق آن‌ها را به یکدیگر افزایش داده است.

با این حال، به‌رغم ویژگی‌های مذکور، وجود برخی مشکلات عملاً مانع توسعه روابط اقتصادی میان ایران و کشورهای خلیج فارس گردیده است. این مقاله قصد بررسی این موانع را ندارد،^۱

۱. از جمله موانع سیاسی بر سر راه توسعه روابط می‌توان از اختلاف نظر در خصوص حضور قدرت‌های خارجی در خلیج فارس، سیستم امنیت منطقه، ادعای مربوط به دخالت ایران، اختلاف بین این کشورها و از سرگیری ادعای امارات عربی متحده در مورد جزایر ایرانی تنب و ابوموسی نام برد.

اما لازم می‌داند در اینجا بر یک نکته تأکید کند و آن این است که کشورهای منطقه شناخت صحیحی از یکدیگر که مبتنی بر واقعیت‌های موجود آنان باشد، ندارند. زیرا این کشورها تاکنون بیشتر از دید منفی یکدیگر را مورد تحلیل و ارزیابی قرار داده‌اند. این تحلیل‌ها و ارزیابی‌ها هم در نهایت بازگوکننده واقعیت‌های آنان، چنان‌که هستند، نیست. بنابراین، زمان آن فرارسیده که کشورهای منطقه یک بازنگری در دیدگاه‌های خود نسبت به یکدیگر به عمل آورند. این امر به نزدیکی بیشتر آن‌ها به یکدیگر و ایجاد تفاهم متقابل کمک می‌کند.

تحلیل‌ها و ارزیابی‌هایی که در مورد کشورهای خلیج فارس صورت می‌گیرد یا به اسراف و تبذیر، تمایلات بدوی منشانه، ساختار قبیله‌ای و تضادهای گوناگونی اشاره دارد که در همه شئون سیاسی، اقتصادی و اجتماعی آن‌ها مشاهده می‌شود و یا به موضع‌گیری‌های سیاسی آن‌ها بدون توجه به واقعیت‌ها و تنگناهایی می‌پردازد که دولت‌ها را به اتخاذ چنین مواضعی کشانیده است. از نظر سیاسی، اغلب تصور می‌شود که کشورهای خلیج فارس مترلزل و بی‌ثبات هستند، در صورتی که اگر این‌گونه بود، این کشورها می‌بایست مدت‌ها پیش فرو پاشیده باشند. این کشورها توانسته‌اند در سه دهه اخیر حداقل سه خطر ناصریسم در دهه ۶۰، مارکسیسم در دهه ۷۰ و هیجان‌ها و تنش‌های دهه ۸۰ را از سر بگذرانند که این خود بیانگر قدرت درونی جامعه و فرهنگ آن‌ها است.

از نظر اقتصادی نیز موقعیت این کشورها آن‌طور که هست، ارزیابی نمی‌شود. تا دو دهه پیش و حتی یک دهه قبل، در کتاب‌های فارسی سیمای این کشورها با بیابان‌های وسیع، خانه‌های گلی، فقدان بهداشت و آموزش، فقر گسترده، عدم وجود راه، فرودگاه و صنایع جدید مشخص می‌شد. درحالی‌که اکنون به دلیل درآمدهای سرشار نفت، سیمای اقتصادی این کشورها به‌طور کلی دگرگون شده است. در چند سال گذشته بر تعداد بزرگ‌راه‌ها، بنادر بزرگ و فرودگاه‌های بین‌المللی افزوده شده است.^۱ صنایع سنگین در زمینه‌های فولاد، پتروشیمی و آلومینیوم در این کشورها به سرعت در حال گسترش است. به عنوان مثال، کشورهای عضو شورای همکاری خلیج فارس تنها در ۱۹۹۲ حدود ۳۷ میلیارد دلار در زمینه صنایع مختلف سرمایه‌گذاری کرده‌اند. در حال حاضر، بیش از ۴۰۰۰ کارخانه در کشورهای مذکور بیش از ۱۰ هزار نوع کالاهای صنعتی تولید می‌کنند.^۲ هدف از ذکر این مثال دفاع از این کشورها نیست، بلکه آن است که تحت تأثیر دیدگاه منفی قرار نگیریم و واقعیت‌ها را دگرگونه نبینیم و غلط ارزیابی نکنیم.

از طرف دیگر، همین امر نسبت به برداشت کشورهای خلیج فارس از ایران هم صدق می‌کند. آن‌ها بیشتر از دید منفی به ایران نگریسته و می‌نگرند. آن‌ها ایران را چه در زمان رژیم گذشته و چه در

۱. هم‌اکنون در امارات عربی متحده دوبندر بزرگ بین‌المللی به نام‌های راشد و جبل‌عی و پنج فرودگاه بزرگ بین‌المللی وجود دارد. از نظر خطوط هوایی نیز عربستان سه ای‌بی‌ا در اختیار داشتن ۱۰۴ هواپیمای سیزدهمین خطوط هوایی را در سطح جهان در اختیار دارد.
۲. تنکس خبرگزاری جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۷۲/۹/۳.

حال حاضر توسعه طلب معرفی می‌کنند. اما این واقعیت را نادیده می‌گیرند که اگر ایران توسعه طلب بود، پس چرا از بحرین صرف نظر کرد. آن‌ها همچنین تصور می‌کنند که ایران در صدد بی‌ثبات کردن آن‌ها است. در حالی که ایران بارها اعلام کرده که قصد دخالت در امور داخلی کشورها را ندارد. در واقع، امنیت ایران و منافع ملی آن در گرو ثبات و امنیت کشورهای این منطقه است. ایران بارها دست دوستی به سوی این کشورها دراز کرده و خواستار همکاری با آن‌ها شده است. بعد از جنگ ۸ ساله ایران و عراق، نشانه‌های روشنی وجود داشت که ایران مایل است روابط دوستانه‌تری با دولت‌های عربی خلیج فارس داشته باشد.

ایران در خلیج فارس دو هدف عمده را دنبال کرده و می‌کند. یکی از این هدف‌ها توسعه روابط با کشورهای خلیج فارس و دیگری بیرون نگه داشتن آمریکا و قدرت‌های غربی از منطقه است. اما هر دو هدف مذکور به علت دیدگاه منفی برخی کشورهای عربی و غربی نسبت به ایران در عمل با دشواری روبه‌رو شده است. این دیدگاه منفی سبب شده تا از نظر اقتصادی نیز کشورهای خلیج فارس شناخت صحیحی از ایران نداشته باشند.^۱

ایران در مقایسه با کشورهای عضو شورای همکاری خلیج فارس (به استثنای عربستان سعودی) به منزله یک قاره است. وسعت ایران به تنهایی بیش از ۵ برابر مجموع وسعت کشورهای کویت، بحرین، قطر، امارات عربی متحده و عمان است. از نظر منابع معدنی نیز غنی و دارای یک بازار ۶۰ میلیون نفری است که تا ده سال دیگر به ۱۰۰ میلیون نفر افزایش پیدا خواهد کرد. ایران در زمینه‌های کشاورزی، معدنی، صنعتی و نیروی کار ارزان، از امکانات نسبی فراوانی برخوردار است. این امکانات می‌تواند زمینه‌های مناسبی را برای همکاری با کشورهای خلیج فارس فراهم آورد. در قسمت‌های بعدی این مقاله، امکانات مذکور مورد بررسی قرار می‌گیرد.

همکاری در زمینه‌های کشاورزی

زمین‌های قابل کشت در کشورهای جنوبی خلیج فارس بسیار محدود است. علاوه بر آن مسأله کمبود آب در این کشورها جدی است. هیچ رودخانه بزرگ و قابل توجهی در این منطقه وجود ندارد. میانگین ریزش باران نیز بسیار اندک و حدود ۱۰۰ میلی‌متر یعنی برابر یک سوم ایران است. همچنین، این کشورها دارای تابستان‌هایی گرم و خشک‌اند و همین مسأله کشاورزی را با دشواری‌های بسیار روبه‌رو می‌کند.

در نتیجه، کشورهای خلیج فارس به شدت به واردات مواد غذایی وابسته‌اند. میزان واردات مواد غذایی این کشورها در ۱۹۸۵ حدود ۶/۵ میلیارد و در ۱۹۹۰ بالغ بر ۷ میلیارد و در ۱۹۹۲ به ۸

۱. یکی از اتباع کویت که پس از اشغال کشورش توسط عراق به ایران آمده بود. می‌گفت ما اطلاع نداشتیم که ایران این اندازه بزرگ است. او می‌گفت ایران یک قاره است.

میلیارد دلار رسیده است.^۱ یکی از کشورهای تأمین‌کننده مواد غذایی این منطقه امریکا است. صادرات محصولات کشاورزی امریکا به کشورهای عربی خلیج فارس از ۵۰۰ میلیون دلار در ۱۹۸۵ به ۱ میلیارد دلار در ۱۹۹۲ افزایش یافته است. امریکا به منظور افزایش بیشتر صادرات مواد غذایی خود به این منطقه در ۱۹۹۳ اقدام به گشایش دفتر تجارت محصولات کشاورزی خود در دوی بی کرده است. امریکا دفتر مشابه دیگری هم در ریاض دارد.

مهم‌ترین واردات محصولات کشاورزی این منطقه را میوه و تره‌بار تشکیل می‌دهد. کشورهای عربی خلیج فارس نسبت به جمعیت خود بالاترین مصرف سرانه میوه را در جهان دارند که برابر با کشورهای صنعتی است. بررسی‌ها نشان داده که روزانه به‌طور متوسط در حدود ۶۰ تا ۶۵ کامیون تریلر سردخانه‌دار حاوی انواع میوه از کشورهای لبنان، سوریه، اردن و ترکیه وارد دوی بی می‌شود. علاوه بر آن، از طریق مرزهای دریایی و هوایی نیز مقادیر زیادی میوه از کشورهای مختلف و حتی از دورترین نقاط مانند شیلی و آمریکا وارد امارات عربی متحده می‌شود. مقدار بسیاری از میوه و تره‌بار مذکور از دوی بی به صورت صادرات مجدد به سایر کشورهای شورای همکاری خلیج فارس صادر می‌شود.^۲

با توجه به این که ایران تولیدکننده و صادرکننده میوه و تره‌بار است و نیز با عنایت به نزدیکی ایران به کشورهای خلیج فارس، ایران می‌تواند بالاترین سهم را در تأمین مصرف این کشورها داشته باشد. مضافاً بر آن که میوه و تره‌بار ایران به مراتب ارزان‌تر از سایر کشورها عرضه می‌شود. البته در راه صدور میوه و تره‌بار ایران به کشورهای مذکور مشکلاتی وجود دارد که باید برطرف شود.

ایران و کشورهای خلیج فارس، همچنین، می‌توانند در زمینه تولید و صدور محصولات کشاورزی با یکدیگر همکاری کنند. به چند دلیل این همکاری ضروری به نظر می‌رسد. نخست آن‌که امروز اهمیت استراتژیک مواد غذایی از نفت بیشتر شده است. بدون نفت می‌توان زندگی کرد، اما بدون مواد غذایی امکان زیست وجود ندارد. دوم آن‌که کشورهای خلیج فارس، حتی در صورت داشتن ارز، ممکن است قادر به خرید مواد غذایی مورد نیاز خود نباشند. زیرا کشورهای توسعه‌یافته از مواد غذایی به عنوان یک سلاح استراتژیک استفاده می‌کنند. سوم این‌که کشورهای منطقه ناگزیرند با توجه به افزایش جمعیت خود و افزایش قیمت مواد غذایی هر ساله مبالغ بیشتری را برای واردات مواد غذایی بپردازند. به موجب موافقت‌نامه نهایی گات، کشورهای اروپایی یارانه‌های کشاورزی خود را که سالانه بالغ بر ۳۰۰ میلیارد دلار می‌شود، حذف خواهند کرد. این مسأله برای کشورهای خلیج فارس که سالانه میلیاردها دلار مواد غذایی وارد می‌کنند، گران‌بار خواهد بود. لذا با توجه به این که ایران از نظر

۱. تلکسی خبرگزاری جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۷۲/۷/۱۸.

۲. سفارت جمهوری اسلامی ایران در امارات عربی متحده، «صادرات میوه و تره‌بار، مشکلات و راه حل آن‌ها»، آبان ۱۳۶۹، صص ۱-۲.

آب و خاک در وضعیت بهتری نسبت به کشورهای جنوبی خلیج فارس قرار دارد، این کشورها می‌توانند با ایران در اجرای پروژه‌های مشترک کشاورزی همکاری کنند. به علاوه، ایجاد شرکت‌های مشترک برای تولید و صدور میوه، آب میوه، کمپوت، کنسرو و سبزیجات نیز می‌تواند از دیگر موارد همکاری باشد.

همچنین، ایران می‌تواند در زمینه بیابان‌زدایی با کشورهای جنوبی خلیج فارس همکاری کند. بیابان‌زایی پدیده‌ای است که نه تنها کشورهای عربی خلیج فارس بلکه بسیاری از کشورهای دیگر جهان را تهدید می‌کند. بیابان‌زایی سالانه ۲۶ میلیارد دلار در سطح جهان خسارت وارد می‌کند.^۱ تهدید بیابان‌زایی در کشورهای کناره خلیج فارس بسیار جدی است. بخش اعظم سرزمین این کشورها را بیابان‌های خشک تشکیل می‌دهد. با توجه به تشابه اقلیمی جنوب ایران با کشورهای خلیج فارس و تجارب به دست آمده، ایران می‌تواند با کشورهای مذکور در زمینه بیابان‌زدایی، آبیاری، باغبانی مرکبات، خرما، سبزیکاری و امور تحقیقاتی همکاری کند. ایران تجارب خوبی در زمینه بیابان‌زدایی و تثبیت شن‌های روان دارد. فائو ایران را کشوری نمونه در مبارزه با گسترش کویر معرفی کرده و از تجارب آن در این زمینه بهره می‌گیرد. البته تاکنون همکاری‌های محدودی میان ایران و امارات عربی متحده در این مورد صورت گرفته است. با کمک کارشناسان ایرانی در حدود ۳ هزار هکتار از شن‌زارهای ابوظبی با انجام عملیات مالچ‌پاشی تثبیت شده است.^۲ ایران می‌تواند در این زمینه همکاری‌های گسترده‌تری با تمام کشورهای خلیج فارس داشته باشد و امکانات، تجارب و کارشناسان خود را در اختیار آن‌ها قرار دهد. با توجه به فرسایش شدید خاک و کمبود آب در کشورهای خلیج فارس، ایجاد یک مرکز تحقیقاتی آب و خاک با مشارکت ایران نیز در این منطقه از جهان ضروری به نظر می‌رسد.

همکاری در زمینه آب

هیچ‌گاه مسأله حفاظت از منابع آب و خاک آن‌گونه که در روزگار ما خود را نمایان می‌سازد، مطرح نبوده است. امروزه آب به عنوان یک عامل استراتژیک در توسعه اقتصادی شناخته می‌شود. برخی برای آینده آب ارزش و اهمیتی به مراتب فراتر از نفت قائل می‌شوند و آن را نفت پایدار می‌نامند. اکنون سرمایه‌گذاری در زمینه آب و اعمال مدیریت و بهره‌گیری بهینه از آن، در بسیاری از کشورهای جهان بخشی از اصول سیاست آن‌ها را تشکیل می‌دهد. آب در حال حاضر یکی از عمده‌ترین تنگناهای توسعه اقتصادی - اجتماعی محسوب می‌شود.

برخی از صاحب‌نظران قرن بیست و یکم را قرن آب نامیده‌اند. زیرا منازعات جهانی برای استفاده از آب شدت خواهد گرفت. پطرس غالی دبیرکل سازمان ملل متحد گفته است: «جنگ‌های

آینده خاورمیانه به خاطر نفت نخواهد بود، بلکه بیشتر به خاطر آب خواهد بود که پیوسته مقدار آن در این منطقه کاهش می‌یابد.^۱ در این میان در کشورهای عربی خلیج فارس کمبود آب محسوس‌تر است. دلایل کمبود آب ناشی از بارندگی کم، افزایش روزافزون جمعیت و توسعه صنایع است. برای بررسی جوانب مختلف این مسأله، کشورهای عربی خلیج فارس از تاریخ ۱۸ تا ۲۲ مهر ۱۳۷۱ اقدام به برگزاری کنفرانس آب در دوبی کردند. این کنفرانس با شرکت کارشناسان و متخصصان و مسئولان سازمان‌های مربوط در کشورهای عضو شورای همکاری خلیج فارس و چند کشور دیگر تشکیل شد. این نخستین بار بود که کشورهای عربی خلیج فارس به طور جدی در پی همکاری و همفکری برای بررسی چگونگی رفع مشکل آب و دستیابی به راه‌های مناسب و قابل قبول بر می‌آمدند.

در حال حاضر نیاز سالانه کشورهای عرب خلیج فارس برای تمام مصارف آبی از جمله مصارف کشاورزی بالغ بر ۱۹۰۰۰ میلیون مترمکعب است. با توجه به رشد جمعیت، این نیاز در سال ۲۰۰۰ به ۲۸۰۰۰ میلیون مترمکعب در سال خواهد رسید.^۲ آب مصرفی این کشورها از طریق آب‌های زیرزمینی و دستگاه‌های آب شیرین کن و واردات از کشورهای مختلف از جمله ایران و فرانسه تأمین می‌شود. در مورد اول به علت استفاده زیاد، ذخایر آب‌های زیر زمینی در این کشورها رو به کاهش است. در مورد دستگاه‌های آب شیرین کشورهای خلیج فارس نیز چند مشکل وجود دارد. نخست این که تأسیسات مذکور آسیب‌پذیرند. با توجه به این که بخش اعظم آب مصرفی در صنایع پتروشیمی از طریق این تأسیسات تأمین می‌شود، کشورهای مذکور همواره نسبت به خرابکاری در آن نگرانند. مسأله دیگر آن است که تهیه آب از طریق دستگاه‌های آب شیرین کن بسیار پرهزینه است. در ۱۹۹۰ قیمت یک بشکه آب در عمان و رأس‌الخیمه بین ۴۰ تا ۸۰ دلار بود، در حالی که قیمت یک بشکه نفت در همین سال ۱۷ تا ۱۸ دلار بود. گفته می‌شود که قیمت تمام شده هر متر مکعب آب برای نسل بعد ۲ تا ۳ برابر تأمین آب برای نسل کنونی خواهد بود.^۳

کشورهای عضو شورای همکاری خلیج فارس در مجموع با داشتن ۱۶۵۲ تصفیه‌خانه، روزانه ۶/۶ میلیون مترمکعب آب شیرین را برای مصارف شهری و کشاورزی تهیه می‌کنند. این رقم یک هشتم کل مصرف آن‌ها را تشکیل می‌دهد. از طرف دیگر، با توجه به رشد جمعیت و افزایش مصرف، چنانچه استخراج آب از منابع زیرزمینی به صورت فعلی تداوم یابد و برنامه‌های عمرانی برای گسترش شبکه آب شیرین‌کن‌ها نیز با نرخ ۱۲ درصد در سال توسعه یابد، در سال ۲۰۰۰ روزانه حدود ۵ میلیون مترمکعب کمبود آب در منطقه وجود خواهد داشت.^۴

برای تأمین آب کشورهای عضو شورای همکاری تاکنون طرح‌های متعددی پیشنهاد شده است که در زیر به آن‌ها اشاره می‌شود:

۱. اطلاعات، ۱۹ اردیبهشت ۱۳۷۲. ۲. رسالت، ۲۵ فروردین ۱۳۷۲. ۳. اطلاعات، ۲۵ مرداد ۱۳۷۱.

۴. رسالت، ۲۵ فروردین ۱۳۷۲.

۱. خط لوله آب عراق به کویت: پیشنهاد احداث این خط لوله در ۱۹۳۶ ارائه شد. قرار بود این خط لوله آب مورد نیاز کویت و احتمالاً بقیه کشورهای عربی خلیج فارس را از طریق اروندرود تأمین کند. احداث خط لوله مذکور بیش از نیم قرن بین دو کشور مورد مذاکره بود، اما به علت ادعاهای ارضی عراق نسبت به کویت اجرا نشد. از زمان اشغال کویت توسط عراق در ۱۹۹۰، طرح خط لوله مذکور به طور کلی منتفی شده است.^۱

۲. خط لوله آب صلح: طرح احداث این خط لوله در ۱۹۸۹ توسط ترکیه پیشنهاد شد. این خط لوله آب مصرفی کشورهای عضو شورای همکاری خلیج فارس را از رودخانه‌های ترکیه تأمین می‌کند. طول این خط لوله ۳۲۰۰ کیلومتر و هزینه اجرای آن بالغ بر ۳۳ میلیارد دلار خواهد بود.^۲ در مورد احداث این خط لوله نیز تاکنون به علت مخالفت سوریه و عراق که در مورد آب رودخانه فرات با ترکیه اختلاف دارند، پیشرفتی صورت نگرفته است. این دو کشور به کشورهای عضو شورای همکاری خلیج فارس در مورد مذاکره با ترکیه در این خصوص هشدار داده‌اند. در نتیجه، کشورهای عضو شورا به این نتیجه رسیده‌اند که احداث خط لوله مذکور مستلزم انعقاد قرارداد سه جانبه با ترکیه، عراق و سوریه خواهد بود.

۳. خط لوله آب ایران به قطر: به دنبال سفر شیخ حمد بن خلیفه آل ثانی ولیعهد قطر به ایران، در نوامبر ۱۹۹۱ موافقت‌نامه‌ای در مورد احداث یک خط لوله انتقال آب از رودخانه کارون ایران به قطر امضاء شد. این خط لوله آب مورد نیاز قطر و احتمالاً در آینده سایر کشورهای جنوبی خلیج فارس را تأمین خواهد کرد. خط لوله مذکور ۲۰۰۰ کیلومتر طول دارد و هزینه اجرای آن ۱۳ میلیارد دلار برآورد می‌شود.^۳ مطالعات توجیهی - اقتصادی این خط لوله توسط کسرسیوم مهندسين مشاور به سرپرستی شرکت لامیر از آلمان به اتمام رسیده و گزارش آن به ایران ارائه شده است. از ۱۰۱ میلیارد متر مکعب آب‌های جاری در ایران ۳۰ میلیارد متر مکعب آن در خوزستان (از جمله رودخانه کارون) جاری است. در حال حاضر، از این رقم ۶ میلیارد متر مکعب توسط سدهای احداث شده مهار می‌شود و بقیه آن به خلیج فارس وارد می‌شود. به این ترتیب، ایران امکان آب‌رسانی به کشورهای عضو شورای همکاری را دارد. کشورهای مذکور نیز به این نکته واقف‌اند که تنها راه اساسی و مقرون به صرفه، استفاده از منابع آب موجود در ایران است.

همکاری در زمینه شیلات و محیط زیست

۱. شیلات

از دیاد روز افزون جمعیت جهان و نیاز فراوان به پروتئین موجب شده است تا انسان هر چه بیشتر به

۱. برای اطلاع بیشتر نگاه کنید به: اصغر جعفری ولدانی، روابط عراق و کویت، صص ۲۹، ۳۰ و ۵۳ و ۲۲۸.

۲. جهان اسلام، ۱۸ تان ۱۳۷۰.

3. EIU, Bahrain, Qatar, Country Report, No. 4, 1991, p.15.

استفاده از منابع عظیم و غنی آبزیان روی آورد. به همین دلیل، در بسیاری از کشورهای جهان صنعت ماهیگیری به صنعت مادر تبدیل شده است. اما صنعت ماهیگیری در میان کشورهای حوزه خلیج فارس از پیشرفت قابل توجهی برخوردار نبوده است. در حالی که خلیج فارس به علت داشتن آب های گرم و ارتباط با اقیانوس های آزاد سرشار از ذخایر و منابع دریایی است.

براساس مطالعات انجام شده توسط دکتر بلغواد، زیست شناس دانمارکی، در سال های ۱۳۱۵-۱۶ امکان صید سالانه ۱۵۰ تا ۲۰۰ هزار تن ماهی از خلیج فارس وجود داشت. همچنین، طبق برآورد فائو سالانه حدود ۴۰۰ تا ۶۰۰ هزار تن ماهی می توان از دریای عمان صید کرد.^۱ بیش از ۲۰۰ نوع ماهی در آب های خلیج فارس شناسایی شده است. یکی از مهم ترین ماهی هایی که در این آبراه صید می شود، میگو است. میگوی خلیج فارس از مرغوب ترین میگوهای جهان است و به عنوان یک ماده غذایی پر پروتئین دارای جاذبه صادراتی در کشورهای اروپایی و ژاپن است. در آمد حاصل از صادرات ۲ کیلوگرم میگو برابر یک بشکه نفت است.^۲

در مورد صید ماهی در خلیج فارس، زمینه های گوناگونی برای همکاری کشورهای ساحلی وجود دارد که عبارتند از: بررسی منابع، ارزیابی موجودی، جلوگیری از اضمحلال برخی از انواع ماهیان در اثر صید بی رویه، جدول بندی منابع صید، پرورش ماهی، شیوه های انبارداری، کنسرو سازی، بازاریابی، سرمایه گذاری مشترک در خصوص ماهیگیری و صنایع تبدیلی، مبادله اطلاعات در مورد پروژه های تحقیقاتی مربوط به شیلات، پرورش نیروی متخصص و تحصیل کرده در زمینه شیلات، و ایجاد یک مؤسسه پژوهش های دریایی. این مؤسسه می تواند در زمینه های زیست شناسی دریایی و ساحلی، اقیانوس شناسی، زمین شناسی، توسعه ماهیگیری، تجهیزات جدید صید، انتشار اطلاعات، تهیه و تصویب برخی قوانین و مقررات برای حفاظت از منابع صید مطالعاتی انجام دهد.^۳

ایران در زمینه های پیش گفته تجارب خوبی دارد و می تواند آن را در اختیار کشورهای عضو شورای همکاری قرار دهد. برخی از کشورهای خلیج فارس مانند قطر و عمان برای همکاری با ایران در این خصوص اظهار تمایل کرده اند. یوسف حسین کمال قائم مقام وزارت اقتصاد و تجارت قطر در این مورد می گوید: «ایران در زمینه های ایجاد مراکز تحقیقاتی مربوط به شیلات فعالیت های چشم گیری انجام داده و ما برای راه اندازی چنین مرکزی در قطر از تجربیات کارشناسان ایرانی در انتقال تکنولوژی استفاده خواهیم کرد».^۴ همچنین، کشورهای ساحلی خلیج فارس می توانند از طریق انعقاد موافقت نامه های دو جانبه و چند جانبه از امکانات و تسهیلات یکدیگر در زمینه شیلات استفاده کنند.

۱. دکتر اصغر جعفری ولدانی، «جغرافیای اقتصادی ایران»، جزوه درسی دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، ۱۳۷۰، ص ۲۱.
۲. اطلاعات: ۲۵ آبان ۱۳۷۱.

۳. برای اطلاع بیشتر نگاه کنید به: «مطالعاتی مقدماتی درباره امکانات همکاری منطقه ای در بهره برداری شیلات خلیج فارس و دریای عمان»، روابط بین الملل، شماره ۵، بهار و تابستان ۱۳۴۵.
۴. سلام، ۲۳ خرداد ۱۳۷۳.

۲. محیط‌زیست

در حال حاضر نگرانی اصلی جامعه بشری نه ناشی از سلاح‌های هسته‌ای، بلکه ناشی از تهدیدات فزاینده‌ای است که بر ضد زیستگاهش وجود دارد. این تهدیدات یا اصلاً در گذشته وجود نداشت و یا درجه شدت آن تا به این حد نبود. خلیج فارس که روزگاری از آن به عنوان «سبزدریایی که به هنگام روز فیروزه گون است و شب هنگام از آن آتش برجهد»^۱ نام برده می‌شد، اکنون یکی از آلوده‌ترین مناطق جهان است. تخلیه زباله‌های شهری به دریا، تخلیه پساب گرم و شور کارخانجات آب شیرین کن، استفاده از ماسه بستر دریا برای فعالیت‌های شهرسازی و صنعتی، فوران احتمالی چاه‌های نفت، برخورد نفت‌کشها و غرق شدن آن‌ها و تخلیه آب توازن کشتی‌ها، محیط‌زیست خلیج فارس را دچار مخاطره کرده است. همه ساله حدود ۴ تا ۵ میلیون تن نفت به علت تخلیه آب توازن کشتی‌ها به آب‌های خلیج فارس ریخته می‌شود.^۲ در جریان آتش‌زدن چاه‌های نفت کویت توسط عراق، روزانه ۴ تا ۵ میلیون بشکه نفت سوخت و یا وارد خلیج فارس شد. این نفت لکه سیاه بزرگی را در خلیج فارس تشکیل داد. علاوه بر آن، دود ناشی از سوخت چاه‌های نفت آسمان منطقه را سیاه کرد.

به علت جاری شدن نفت در خلیج فارس، بسیاری از آبزیان این منطقه از بین رفتند. ساکنان کناره‌های ساحلی نیز در معرض خطر قرار گرفتند. در حال حاضر، نزدیک به ۸ میلیون نفر در مراکز شهری ساحلی زندگی می‌کنند و انتظار می‌رود که این تعداد در کمتر از یک دهه به دو برابر افزایش یابد. نسل‌های کنونی و آینده کشورهای ساحلی خلیج فارس در معرض تهدید جدی قرار دارند. البته ایران تاکنون در این زمینه تلاش‌های بسیاری را انجام داده است. مهار چاه‌های نفت در حال فوران که در جریان جنگ هشت ساله به کزات اتفاق افتاد، از جمله این فعالیت‌ها است. تلاش‌های مذکور سبب شد تا جایزه حفاظت محیط‌زیست منطقه‌ای در سال ۱۹۸۹ به ایران تعلق گیرد. همچنین، می‌توان در این مورد به تلاش‌های ایران برای خاموش کردن چاه‌های نفت کویت در جریان اشغال این کشور توسط عراق اشاره کرد. اما تهدیدات بر ضد محیط‌زیست خلیج فارس به حدی زیاد است که یک کشور به تنهایی نمی‌تواند با آن مقابله کند. به علاوه، این خطرها تمام کشورهای ساحلی خلیج فارس را تهدید می‌کند. لذا همفکری و همکاری تمام کشورهای این منطقه برای مقابله با این خطرها و یافتن راه حل‌های فوری ضروری است.

همکاری در زمینه نفت و گاز

کشورهای خلیج فارس حدود ۶۰ تا ۷۰ درصد ذخایر نفت و گاز جهان را در اختیار دارند. بیش از ۹۰

۱. از کتاب عجایب الهند، بزرگ بن شهریار ناوخدای رامهرمزی، نقل از احمد اقتداری، خلیج فارس، تهران، انتشارات خوارزمی، ۱۳۵۶، ص ۱.

۲. جمشید ممتاز، «حمایت و توسعه محیط‌زیست دریایی در خلیج فارس و دریای عمان»، سیاست خارجی، شماره ۴، دی - اسفند ۱۳۶۸، ص ۶۷۲.

درصد درآمد این کشورها از صادرات نفت به دست می‌آید. بنابراین، اقتصاد آن‌ها به شدت به درآمدهای نفتی وابسته است و از هرگونه افزایش و یا کاهش قیمت نفت تأثیر می‌پذیرد. لذا همکاری این کشورها در زمینه قیمت نفت امری ضروری است.

کاهش بهای نفت در سال‌های اخیر به اقتصاد این کشورها شدیداً لطمه وارد کرده است. در اثر کاهش بهای نفت، درآمد کشورهای کناره خلیج فارس از ۱۸۰ میلیارد دلار در ۱۹۸۱ به ۷۵ میلیارد دلار در ۱۹۹۲ رسیده است.^۱ این کشورها که در دو دهه گذشته بیش از ۷۰ میلیارد دلار کمک مالی به سایر کشورهای عربی اعطا کرده بودند، اکنون به دلیل کاهش بهای نفت بدهی دارند. همچنین، کاهش بهای نفت بر رشد اقتصادی کشورهای این منطقه تأثیر منفی داشته و باعث رکود اقتصادی آن‌ها شده است. بنابراین، منافع ملی تمام کشورهای خلیج فارس ایجاب می‌کند که بهای نفت افزایش یابد. افزایش بهای نفت نیز در صورت همکاری کشورهای منطقه با یکدیگر میسر است. این کشورها می‌توانند در چارچوب اوپک همکاری‌های نزدیک‌تری با یکدیگر برقرار کنند.

از جمله موارد دیگری که کشورهای کناره خلیج فارس می‌توانند با یکدیگر همکاری کنند، یکی بهره‌برداری از میدان‌های مشترک نفت و گاز در فلات قاره خلیج فارس است و دیگری احداث خطوط لوله انتقال گاز از خلیج فارس به اروپا و آسیا است. این موارد را در زیر به ترتیب مورد بررسی قرار می‌دهیم.

همکاری در بهره‌برداری از میدان‌های مشترک نفت و گاز

در فلات قاره خلیج فارس حدود ۶ میلیارد بشکه ذخایر نفت وجود دارد.^۲ این رقم شامل میدان‌های شناخته شده است و با کشف میدان‌های جدید بر میزان ذخایر افزوده می‌شود. میدان‌هایی که در شمال و جنوب خلیج فارس قرار دارند، توسعه یافته‌اند، اما میدان‌هایی که در مناطق میانی خلیج فارس واقع شده‌اند و ذخایر فراوانی از نفت دارند، هنوز توسعه نیافته‌اند. توسعه این مناطق نیاز به تفاهم و همکاری کشورهای منطقه با یکدیگر دارد.

در سال‌های اخیر به ویژه بعد از انقلاب ایران و به دنبال افزایش بهای نفت، حجم عملیات اکتشافی کشورهای حاشیه خلیج فارس توسط شرکت‌های چند ملیتی در آب‌های نزدیک به خط میانی و مرزی این کشورها با ایران به نحو چشم‌گیری افزایش یافته است. در حالیکه عملیات اکتشافی ایران به دلایل مختلف در مقایسه با کشورهای جنوبی خلیج فارس در سطح پائین‌تری بوده است.^۳ این امر موجب شده که کشورهای مذکور تولید بیشتری از این میدان‌ها نسبت به ایران داشته باشند. از طرف

۱. تلکس خبرگزاری جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۷۲/۵/۲.

۲. مصاحبه مدیرعامل شرکت ملی فلات قاره ایران، جمهوری اسلامی، ۲۸ مهر ۱۳۷۱.

۳. مصاحبه مدیرعامل شرکت ملی فلات قاره ایران، جمهوری اسلامی، ۱۸ آبان ۱۳۷۰.

دیگر، این مسأله سبب مهاجرت نفت از طرف ایران به سوی کشورهای مذکور شده است.^۱ باید اشاره کرد که تولید نفت در فلات قاره پیچیده و مشکل است و نیاز به کارشناسان خارجی و تکنولوژی پیشرفته دارد. به علاوه، هزینه آن ۲ تا ۳ برابر تولید نفت خام از خشکی است.

در حال حاضر چندین میدان نفتی در خلیج فارس وجود دارد که ایران و کشورهای این منطقه به‌طور مشترک از آن‌ها بهره‌برداری می‌کنند و یا قرار است که به‌طور مشترک بهره‌برداری کنند. مهم‌ترین این میدان‌ها به شرح زیر هستند:

۱. میدان نفتی فروزان: میدان نفتی فروزان یا فرویدن سابق روی خط میانه ایران و عربستان سعودی واقع شده و دنباله حوزۀ نفتی مرجان کشور اخیر است. این میدان نفتی در ۱۹۶۶ توسط آموکو در عمق ۷ هزار پایی کشف شد. اما برداشت از این حوزه در ۱۹۷۵ آغاز شد. بازده میدان فروزان حدود ۱۰۰ هزار بشکه در روز است که به نسبت ۵۰-۵۰ متعلق به ایران و عربستان سعودی است. ذخایر قابل بازیافت آن در بخش ایرانی حوزه حدود ۱ میلیارد بشکه نفت برآورد شده است.^۲ ایران در این حوزه دارای ۱۱ سکوی حفاری و ۲ سکوی بهره‌برداری است. تعداد چاه‌های ایران نیز به ۴۷ حلقه می‌رسد.^۳

۲. میدان نفتی مبارک: میدان نفتی مبارک در آب‌های اطراف جزیره ابوموسی واقع شده است. این میدان در ۱۹۷۲ کشف گردید و تولید نفت آن در ۱۹۷۴ آغاز شد. خوش‌بینی در مورد این میدان نفتی خیلی کوتاه بود. تولید نفت آن از ۳۸۲۰۰ بشکه در روز در ۱۹۷۶ به ۸۰۵۰۰ بشکه در روز در ۱۹۹۳ کاهش یافته است. ۵۰ درصد از درآمد این میدان نفتی متعلق به ایران، ۳۰ درصد متعلق به شارجه، ۱۰ درصد متعلق به عجمان و ۱۰ درصد هم متعلق به ام‌القوین است.^۴ شیخ‌نشین‌های عجمان و ام‌القوین در مورد نفت آب‌های اطراف جزیره ابوموسی با شارجه اختلاف داشتند. به همین دلیل، سهمی هم برای آن‌ها در نظر گرفته شده است. در دیدار معاون وزارت نفت ایران در ژوئن ۱۹۹۱ با حاکم شارجه، طرفین مذاکراتی در مورد استخراج و بهره‌برداری از چاه‌های مشترک، سرمایه‌گذاری در زمینه استخراج گاز از چاه‌های فلات قاره و امکان گازرسانی از طریق لوله‌کشی به بندر جبل‌علی دویی انجام دادند.^۵

۳. میدان گاز دالان کنگان: مخزن گاز دالان کنگان با ظرفیت تولید روزانه ۸۰۰ تا ۱۰۰۰ میلیون فوت مکعب بین ایران و ابوظبی مشترک است. ابوظبی هم اکنون از این مخزن بهره‌برداری می‌کند. اما ایران به علت عدم تأمین مالی برای ایجاد تأسیسات مربوط از آن بهره‌برداری نمی‌کند. در صورتی که ایران اقدام به سرمایه‌گذاری لازم در مورد این میدان گازی نکند، ابوظبی همچنان به تنهایی از گاز این

۱. مصاحبه مدیرعامل شرکت ملی فلات قاره ایران، جهان اسلام، ۱ تیر ۱۳۷۱.

۲. اطلاعات ۲۲ مهر ۱۳۷۰. ۳. اطلاعات، ۹ مرداد ۱۳۷۳.

4. EIU, United Arab Emirates, Country Profile, 1993-4, p. 20.

۵. کیهان، ۲۸ خرداد ۱۳۷۰.

مخزن استفاده خواهد کرد.^۱

۲. حوزه نفتی هنگام: این حوزه در تنگه هرمز واقع شده و ۷۰ درصد آن متعلق به ایران و ۳۰ درصد آن متعلق به عمان است. ظرفیت تولید این حوزه روزانه ۳ میلیون بشکه نفت و ۶۰ تا ۱۰۰ میلیون فوت مکعب گاز خواهد بود.^۲ در جریان سفر وزیر نفت عمان به ایران در مه ۱۹۹۰ طرفین موافقت کردند تا کمیته مشترک همکاری‌های نفتی بین دو کشور تشکیل شود. وظیفه این کمیته انجام مشورت و ایجاد هماهنگی‌های لازم برای بهره‌برداری از حوزه نفتی هنگام است.^۳ متعاقب آن، ایران و ژاپن در سپتامبر ۱۹۹۱ موافقت‌نامه‌ای برای اکتشاف نفت در حوزه هنگام و مناطق اطراف آن امضاء کردند.^۴ در سفر وزیر معادن و فلزات ایران به عمان، دو کشور در مورد توسعه میدان نفتی مشترک هنگام و بخاء غربی به همراه سایر حوزه‌ها در تنگه هرمز موافقت اصولی کردند. قرار شد کارشناسان دو کشور بررسی‌ها و مطالعات لازم را در این مورد انجام دهند.^۵

۵. مخازن ۱۳۱ پارس جنوبی و میدان شمالی قطر: میدان گازی پارس جنوبی در نزدیکی میدان گازی شمالی قطر واقع شده و با آن کاملاً مرتبط است. بیش از ۳۰ درصد از میدان شمالی قطر نیز در آب‌های ایران قرار گرفته است.^۶ میزان ذخایر میدان شمالی قطر ۴/۲ تریلیون مترمکعب است که یکی از بزرگ‌ترین میدان‌های گازی در جهان به شمار می‌رود.^۷

ایران و قطر در ۱۰ نوامبر ۱۹۹۱ یک پروتکل برای بهره‌برداری از میدان‌های گازی مشترک امضاء کردند.^۸ در جریان سفر وزیر انرژی قطر به ایران نیز در ۱۹۹۳ یک یادداشت تفاهم در زمینه همکاری‌های فنی و گازی بین طرفین به امضاء رسید. براساس این یادداشت تفاهم دو کشور موافقت کردند که یک کمیته مشترک فنی برای بهره‌برداری از مخازن گازی مشترک تشکیل دهند. این کمیته به تناوب در تهران و دوحه تشکیل جلسه خواهد داد.^۹

باید اشاره کرد که قطر مطالعه در خصوص میدان شمالی را از ۱۹۸۷ آغاز و از ۱۹۹۱ شروع به بهره‌برداری تجاری از آن کرد. در حالی که ایران از ۱۹۹۱ شروع به حفاری در بخشی از میدان که در آب‌های آن واقع شده کرده است. ایران در نظر دارد ۱/۵ میلیارد دلار در این میدان سرمایه‌گذاری کند و روزانه ۱ میلیارد فوت مکعب گاز طبیعی و ۵۰۰ هزار بشکه گاز مایع تولید کند.^{۱۰}

۱. همشهری، ۱۱ بهمن ۱۳۷۲.

۲. گزارش سومین اجلاس کمیسیون مشترک همکاری‌های اقتصادی و فنی جمهوری اسلامی ایران و سلطنت عمان، مسقط،

۳. اطلاعات، ۲۴ اردیبهشت ۱۳۶۹ و نیز ایران، ۱۳۶۹/۲/۲۵.

۴-۷ مهر ۱۳۷۱.

۴. برای اطلاع بیشتر نگاه کنید به: اطلاعات، ۱۴ شهریور ۱۳۷۰.

۵. گزارش سومین اجلاس کمیسیون مشترک همکاری‌های اقتصادی و فنی جمهوری اسلامی ایران و سلطنت عمان.

6. EIU, Iran, Country Report, No.1, 1992, p.22.

7. EIU, Bahrain, Qatar, Country Profile, 1992-93, p.30.

۸. اطلاعات، ۲۳ خرداد ۱۳۷۳.

8. EIU, Iran, Country Report, No.1, 1992, p.11.

10. EIU, Bahrain, Qatar, Country Report, No. 2, 1991, P. 19.

۶. سایر حوزه‌های توسعه نیافته: چند حوزه دیگر هم در فلات قاره خلیج فارس وجود دارد که هنوز اکتشافات آن‌ها توسعه نیافته و در نتیجه به‌طور کامل ارزیابی نشده و مورد بهره‌برداری قرار نگرفته‌اند. مهم‌ترین این حوزه‌ها عبارتند از:

بهرام: این حوزه بر روی خط میانی ایران و قطر واقع شده است. حوزه بهرام در ۱۹۷۶ کشف گردید و ذخایر آن حدود ۱۵۰ میلیون بشکه برآورد شده است.

بی‌بی: این حوزه در شرق میدان فروزان و مرجان و در نزدیکی خط میانه ایران و عربستان قرار گرفته است. در این حوزه سه چاه در ۱۹۷۲ توسط بوشکو کشف شده است.

اسفندیار: این حوزه در امتداد منطقه بی‌طرف و حوزه لولو کویت واقع شده و توسط شرکت آموکو (ایپاک) کشف گردیده است.^۱

همکاری در زمینهٔ احداث خط لوله گاز

نگرانی از آلودگی محیط‌زیست سبب شده که استفاده از گاز طبیعی اهمیت ژئوپولیتیک کسب کند. در ۴۰ سال قبل مصرف گاز طبیعی به ۱۷ کشور محدود می‌شد، اما در ۱۹۹۳ بیش از ۷۰ کشور جهان از آن استفاده کرده‌اند. در فاصله سال‌های ۱۹۹۰ تا ۱۹۹۵ مصرف گاز طبیعی در جهان بیش از ده برابر شده، در حالی که در این مدت انرژی مصرفی جهان ۴/۵ برابر گردیده است.^۲ هم اکنون بسیاری از کشورها استفاده از گاز طبیعی را به عنوان یک منبع جایگزین نفت در روند توسعه مورد توجه قرار داده‌اند.

یک چهارم ذخایر گاز جهان متعلق به سه کشور ایران، قطر و امارات عربی متحده است. بقیه کشورهای منطقه از جمله عمان نیز دارای ذخایر گاز هستند. بازار عمده مصرف گاز نیز در کشورهای آسیا و اروپا قرار دارد، لذا تاکنون طرح‌های گوناگونی برای احداث خط لوله انتقال گاز از منطقه خلیج فارس به آسیا و اروپا ارائه شده است.

همان‌گونه که گفته شد، برخی حوزه‌های گازی بین کشورهای منطقه مشترک است. علاوه بر آن، احداث خطوط لوله گاز بسیار سرمایه‌بر بوده و منابع مالی هنگفتی را طلب می‌کند. از طرف دیگر، رقابت کشورهای منطقه برای فروش گاز می‌تواند بر بهای آن تأثیر گذارد و به زیان آن‌ها تمام شود. لذا به نفع کشورهای منطقه است که در احداث خطوط لوله گاز با یکدیگر همکاری و مشارکت کنند. مهم‌ترین خطوط لوله‌ای که تاکنون در منطقه پیشنهاد شده عبارتند از:

خطوط لوله گاز خلیج فارس به اروپا: در این مورد احداث دو خط لوله پیشنهاد شده است. یکی خط لوله گاز قطر به اروپا است که احداث آن را قطر پیشنهاد کرده و هزینه آن حدود ۱۵ میلیارد دلار برآورد شده است. برای این خط لوله دو مسیر یکی از طریق ترکیه و دیگری از طریق دریای مدیترانه پیش‌بینی

شده است.^۱ خط لوله دوم مربوط به انتقال گاز ایران به کشورهای اروپا است که برای این خط نیز دو مسیر یکی از طریق جمهوری‌های ماوراء قفقاز و اوکراین و دیگری از طریق ترکیه و یونان پیشنهاد گردیده است. تاکنون پیشرفت‌های محدودی در مورد خطوط لوله مذکور صورت گرفته است. اما افزایش مصرف گاز طبیعی در اروپا از ۲۱۰ میلیارد مترمکعب به ۲۷۶ میلیارد مترمکعب در سال و نگرانی‌های ناشی از بحران الجزایر و مشکلات داخلی جمهوری‌های شوروی سابق، که از تأمین‌کنندگان گاز اروپا هستند، ممکن است کار احداث خطوط لوله مذکور را تسریع کند.

خطوط لوله ۳ خلیج فارس به آسیا: تاکنون طرح‌های متعددی برای احداث خطوط لوله انتقال گاز طبیعی از عمان، ایران و قطر به کشورهای پاکستان و هند پیشنهاد شده است که در زیر مورد بررسی قرار می‌گیرد:

۱. خط لوله گاز عمان به هند: این خط لوله گاز عمان را از طریق دریا به هند منتقل خواهد کرد. هند در حال حاضر روزانه به ۲۵۰ میلیون متر مکعب گاز نیاز دارد که تنها ۶۰ میلیون مترمکعب آن از منابع داخلی تأمین می‌شود. بررسی‌های اولیه فنی که توسط شرکت نفت و گاز عمان انجام شده، احداث این خط لوله را در عمق ۱۲۰۰ متری دریا ممکن می‌داند. اما از دیدگاه کارشناسان احداث این خط لوله در عمق مذکور فشار زیادی را بر آن وارد خواهد کرد و آن را در مقابل جریان‌های دریایی و توفان‌ها به میزان زیادی آسیب‌پذیر خواهد ساخت. مشکل دیگر مربوط به هزینه‌های بسیار زیاد آن است که آن را از نظر اقتصادی زیر سؤال می‌برد.^۲ علاوه بر آن، هند مایل نیست که از بین دو کشور عمان و ایران یکی را انتخاب کند، بلکه مایل است که گاز مورد نیاز خود را از هر دو کشور تأمین کند. زیرا تعدد منابع به هند امکان می‌دهد که در صورت بروز مشکل با یک منبع، نیازهای خود را از منبع دیگر تأمین کند.

خط لوله گاز ایران به هند: این خط لوله ۲۰۰۰ کیلومتر طول خواهد داشت و هزینه آن حدود ۵ میلیارد دلار برآورد شده است. این خط لوله که یکی از بزرگ‌ترین خطوط لوله گاز در جهان خواهد بود، روزانه ۵۰ میلیون متر مکعب گاز طبیعی ایران را به هند منتقل خواهد کرد. در سفر وزیر نفت ایران به هند در نوامبر ۱۹۹۳ یادداشت تفاهمی بین دو کشور در مورد اجرای مطالعات عملی احداث خط لوله مذکور به امضاء رسیده است.^۳

خط لوله گاز ایران به پاکستان: این خط لوله ۱۸۰۰ کیلومتر طول و هزینه احداث آن ۴ تا ۵/۴ میلیارد دلار برآورد شده است. این خط لوله روزانه ۴۰ میلیون مترمکعب گاز طبیعی ایران را تحویل پاکستان می‌دهد. بانک جهانی و بانک توسعه آسیایی و چند شرکت دیگر ملی و بین‌المللی منابع مالی آن را تأمین خواهند کرد. در سفر بی‌نظیر بوتو نخست‌وزیر پاکستان به ایران یادداشت تفاهمی در ۱۰

۱. سلام، ۱۰ اردیبهشت ۱۳۷۳. ۲. برای اطلاع بیشتر نگاه کنید به: رسالت، ۷ آذر ۱۳۷۲.

۳. سلام، ۲۹ آبان ۱۳۷۲.

دسامبر ۱۹۹۳ در خصوص اجرای این پروژه بین دو کشور به امضاء رسید.^۱

خط لوله گاز قطر به پاکستان: این خط لوله ۱۶۰۰ کیلومتر طول دارد و از قطر و شمال امارات عربی متحده عبور کرده و از طریق سواحل ایران به پاکستان منتهی می‌شود. هزینه اجرای این خط لوله ۳/۵ میلیارد دلار برآورد گردیده است. قرار است بانک جهانی انتظام مالی این پروژه را بر عهده گیرد.^۲ این خط لوله هنوز در مراحل اولیه برنامه‌ریزی است. ایران از مشارکت در این پروژه استقبال کرده است. اما تاکنون هیچ‌گونه قرارداد رسمی در این مورد به امضاء نرسیده است.

احداث چند خط لوله گاز از خلیج فارس به هند و پاکستان با توجه به هزینه‌های سنگین آن منطقی به نظر نمی‌رسد. بهترین راه حل، پیشنهاد معاون نخست‌وزیر پاکستان است که گفته است طرح‌های مذکور باید به صورت منطقه‌ای انجام شود، به طوری که ایران، عمان و قطر در آن سهیم باشند.^۳ از طرف دیگر، در صورت بهبود روابط هند و پاکستان، خط لوله‌ای که گاز به پاکستان انتقال می‌دهد به هند نیز گاز خواهد رساند. به این ترتیب، همکاری ۵ کشور ایران، قطر، عمان، پاکستان و هند در این زمینه در راستای منافع ملی آن‌ها است.

همکاری‌های صنعتی، علمی و آموزشی

همکاری‌های صنعتی: کشورهای جنوبی خلیج فارس به جز نفت و گاز منابع قابل توجه دیگری ندارند. در حالی که ایران از امکانات نسبی در زمینه‌های معدنی و صنعتی برخوردار است. این امر می‌تواند موجبات همکاری ایران با کشورهای جنوبی خلیج فارس را فراهم آورد. برخی از مزیت‌های نسبی ایران به شرح زیر است:

۱. دارا بودن ظرفیت‌های تولیدی در بخش‌های مختلف.
۲. دارا بودن امکانات فراوان و برخورداری از تجارب در زمینه‌های شهرک‌سازی، ساخت مناطق مسکونی، راه‌سازی و نصب کارخانجات.
۳. داشتن مواد خام معدنی و کشاورزی فراوان.
۴. دارا بودن نیروی کار نسبتاً ارزان و فراوان.
۵. برخورداری از توانایی‌های علمی و آموزشی بهتر در مقایسه با کشورهای عربی خلیج فارس.
۶. کمی فاصله و در نتیجه پائین بودن هزینه حمل و نقل.
۷. وسعت زیاد و دارا بودن آب و هوای متنوع.
۸. برخورداری از یک بازار ۶۰ میلیون نفری که در دهه آینده به ۱۰۰ میلیون نفر خواهد

رسید.

از نظر داخلی نیز در چند سال گذشته با اقداماتی که صورت گرفته، فضای عمومی ایران برای مشارکت و همکاری بهتر شده است. هم اکنون ایران در راستای تبدیل اقتصاد خود به اقتصاد بازار حرکت می‌کند. در چند سال گذشته بسیاری از شرکت‌ها و کارخانجات دولتی به بخش خصوصی واگذار شده است. این مسأله در برنامه دوم توسعه اقتصادی - اجتماعی ایران نیز ادامه خواهد یافت. دولت ایران، همچنین، لایحه جدیدی را در مورد سرمایه‌گذاری‌های خارجی تهیه کرده که تسهیلات بیشتری در آن برای سرمایه‌گذاران خارجی در نظر گرفته شده است.

به این ترتیب، شرایط مناسبی برای سرمایه‌گذاری کشورهای عربی خلیج فارس در ایران به وجود آمده است. سرمایه‌گذاری کشورهای مذکور در ایران هم به نفع ایران و هم به نفع خود این کشورها است. در حالی که سرمایه‌گذاری کشورهای عربی منطقه در غرب به نفع آن‌ها نبوده بلکه بیشتر وسیله‌ای برای رفع بحران اقتصادی غرب بوده است. از طرف دیگر، با کاهش ارزش پول کشورهای صنعتی، ارزش موجودی این کشورها در نزد بانک‌های غربی کاهش یافته است. مهم‌تر این که امکان بلوکه کردن حساب‌های این کشورها در غرب نیز همواره وجود دارد.

با این حال، همکاری‌های اقتصادی ایران و کشورهای جنوبی خلیج فارس بسیار محدود بوده است. تاکنون ایران با قطر، عمان، دوبی و بحرین موافقت کرده است که در زمینه اجرای چند پروژه همکاری کند. ایران در اکتبر ۱۹۹۱ مجوز ساخت یک کارخانه کشتی‌سازی را در بندرعباس صادر کرد. هزینه ایجاد این کارخانه ۶۰ میلیون دلار خواهد بود و می‌تواند کشتی‌های اندازه متوسط بسازد و یا کشتی‌ها را تعمیر کند.^۱ متعاقب آن ایران و قطر موافقت‌نامه‌ای در این خصوص در ژوئیه ۱۹۹۲ امضاء کردند. به موجب این موافقت‌نامه به شرکت‌های قطری اجازه داده شد که در ساخت این کارخانه مشارکت کنند.^۲

همچنین، در دسامبر ۱۹۹۱ در دیدار وزیر معادن و فلزات ایران از دوبی، قرارداد احداث کارخانه آلومینیوم‌سازی بندرعباس بین طرفین به امضاء رسید. ظرفیت این کارخانه ۲۳۰ هزار تن در سال خواهد بود.^۳ هزینه احداث این کارخانه ۱ میلیارد و ۲۵۰ میلیون دلار است. از این رقم ۱ میلیارد دلار آن از منابع خارجی تأمین شده و بازپرداخت آن از محل صدور تولیدات کارخانه صورت خواهد گرفت. مبلغ ۲۵۰ میلیون دلار آن نیز توسط طرف ایرانی به صورت خدمات عمرانی شهری و ساختمانی در محل کارخانه تأمین می‌شود.^۴

در سفر وزیر معادن و فلزات ایران به عمان نیز در اکتبر ۱۹۹۲ مذاکراتی بین دو کشور در

1. EIU, Iran, Country Report, No.19, 1992, P.18.

2. EIU, Iran, Country Report, No.19, 1993, P.9.

3. EIU, United Arab Emirates, Country Report, No.2, 1992, P.14.

خصوص ایجاد کارخانه تهیه کک نفتی در جزیرهٔ قشم صورت گرفت. این کارخانه بازدهی اقتصادی خوبی دارد و با توجه به نیاز کشورهای منطقه به کک نفتی، در مدت کوتاهی می‌تواند هزینه‌های خود را برگرداند.^۱

همچنین، در جریان سفر وزیر بازرگانی و کشاورزی بحرین به ایران در ژوئیه ۱۹۹۱ دو کشور توافق کردند که همکاری‌های خود را در زمینهٔ افزایش مبادلات بازرگانی، سرمایه‌گذاری‌های مشترک و ایجاد صنایع مختلف توسعه دهند.^۲ متعاقب آن در مارس ۱۹۹۲ ایران و بحرین یک پروتکل برای ساخت کارخانه تهیه پودر آلومینوم در جزیره قشم، منطقه آزاد تجاری جدید ایران، امضاء کردند.^۳

همکاری‌های فنی و علمی: یکی از مشکلات عمده در راه توسعهٔ اقتصادی و صنعتی کشورهای خلیج فارس کمبود نیروی متخصص و ماهر است. از سال‌ها قبل ایران بخشی از نیاز کشورهای مذکور را در این زمینه تأمین می‌کرده است. اما در سال‌های اخیر محدودیت‌هایی از طرف این کشورها در این مورد اعمال شده است. بعد از آزادی کویت از اشغال عراق اعلام شد که این کشور نیاز به ۱۵ هزار کارگر ماهر در زمینهٔ صنایع نفت دارد که ۴۰۰ نفر از این تعداد را اندونزی تأمین خواهد کرد.^۴ در حالی که ایران دارای نیروی فنی و ماهر به‌ویژه در صنایع نفت است و می‌تواند به این کشور و نیز سایر کشورهای این منطقه کمک کند. به‌طوری که گفته شد، کارشناسان ایرانی در خاموش کردن چاه‌های نفت کویت مشارکت فعال داشتند و اقدامات آنان موجب تحسین مقامات کویتی و سایر کشورها گردید.

ایران، همچنین، می‌تواند با ایجاد مراکز فنی و حرفه‌ای در کشورهای جنوبی خلیج فارس، نیروی انسانی لازم را برای آنان تربیت کند. ایران در ۱۹۹۲ اقدام به ایجاد چنین مرکزی در قطر کرده است.^۵ وظیفهٔ این مرکز آموزش کارگران در رشته‌های اتومکانیک، برق و ساختمان است.

به‌طور کلی، ایران و کشورهای جنوبی خلیج فارس می‌توانند در زمینهٔ مبادله استاد و دانشجو، اعطای بورس‌های تحصیلی، مبادلهٔ اطلاعات، نشریات علمی و کتب، دیدار کارشناسان و متخصصان از کشورهای یکدیگر، برگزاری سمینارها و دوره‌های آموزشی و ایجاد مراکز آموزشی با یکدیگر همکاری کنند. کشورهای کنارهٔ خلیج فارس از طریق انعقاد موافقت‌نامه‌های علمی و آموزشی می‌توانند در موارد مذکور همکاری‌های خود را آغاز کنند و تداوم بخشند. در این زمینه، یک

۱. گزارش سومین اجلاس کمیسیون مشترک همکاری‌های اقتصادی و فنی جمهوری اسلامی ایران و سلطنت عمان.

۲. دکتر اصغر جعفری ولدانی، «فعالیت‌های اقتصادی ایران در صحنهٔ بین‌الملل در سال ۱۳۷۰»، معاونت امور اقتصادی وزارت امور اقتصادی و دارایی (گزارش منتشر نشده).

3. EIU, United Arab Emirates, Country Report, No.2, 1992, P.14.

۴. انکس خبرگزاری جمهوری اسلامی ایران، ۲۸ تیر ۱۳۷۰.

۵. تلکس خبرگزاری جمهوری اسلامی ایران، ۱۲ مرداد ۱۳۷۱.

موافقت‌نامه علمی و آموزشی بین ایران و قطر در ۱۹۹۱ به امضاء رسیده است.

همکاری در زمینه حمل و نقل و ترانزیت

ایران و کشورهای جنوبی خلیج فارس می‌توانند در زمینه حمل و نقل بار و مسافر از طریق دریا و هوا با یکدیگر همکاری کنند. برقراری پروازهای مستقیم هوایی، توسعه خطوط کشتیرانی، تأسیس شرکت‌های مشترک کشتیرانی، همکاری در زمینه بنادر و مناطق آزاد تجاری و ترانزیت کالا از کشورهای خلیج فارس به آسیای میانه از جمله مواردی است که کشورهای این منطقه می‌توانند با یکدیگر همکاری کنند. همچنین، ناوگان کشتیرانی جمهوری اسلامی ایران امکانات آن را دارد که کالاهای این کشورها را از آسیا، آفریقا و اروپا به عکس حمل کند. در راستای توسعه حمل و نقل با کشورهای خلیج فارس، ایران یک موافقت‌نامه حمل و نقل دریایی در آوریل ۱۹۹۴ با کویت به امضاء رساند. این نخستین موافقت‌نامه‌ای است که در این زمینه بین ایران و یکی از کشورهای منطقه خلیج فارس به امضاء رسیده است.^۱

کشورهای منطقه، همچنین، می‌توانند در پروژه‌های مرتبط با عملیات بندری و دریایی از جمله لایروبی، سرویس علائم کمک ناوبری و پخش اطلاعات ایمنی و دریانوردی ناوتکس، تأسیس دانشکده‌های دریایی، تأسیس شرکت بیمه دریایی، احداث کارگاه‌های مشترک کشتی‌سازی، ایجاد واحدهای امداد، ایجاد شبکه تامین و توزیع سوخت کشتی‌ها و ایجاد شرکت‌های خدمات دریایی با یکدیگر همکاری کنند.

ایران پلی به سوی آسیای میانه

کشورهای خلیج فارس می‌توانند از طریق ایران کالاهای خود را به کشورهای آسیای میانه ترانزیت کنند. می‌توان سه مسیر ترانزیت را برای کشورهای خلیج فارس به منظور دسترسی به کشورهای آسیای میانه در نظر گرفت. این مسیرها عبارتند از چین، پاکستان و افغانستان و مسیر ایران. مسیر چین طولانی و در نتیجه هزینه حمل و نقل آن زیاد خواهد بود. مسیر پاکستان و افغانستان هر چند کوتاه‌تر است، اما به علت فقدان راه‌های ارتباط ترانزیتی مناسب و جنگ داخلی افغانستان قابل استفاده نیست. بنابراین، مناسب‌ترین مسیر ترانزیتی برای دسترسی کشورهای خلیج فارس به آسیای میانه از طریق ایران است. ایران هم اکنون طرح‌هایی را در این زمینه در دست اجرا دارد:

— با احداث راه آهن بافق - بندرعباس - مشهد - سرخس، کشورهای خلیج فارس خواهند توانست از طریق راه آهن سراسری ایران به آسیای میانه متصل شوند. راه آهن بافق - بندرعباس در اسفند ۱۳۷۳ افتتاح شد. عملیات احداث راه آهن مشهد - سرخس نیز رو به اتمام و قرار است که در

اردیبهشت ۱۳۷۵ مورد بهره‌برداری قرار گیرد.

— با احداث راه آهن باقی - مشهد، کشورهای خلیج فارس می‌توانند مستقیماً (بدون عبور از تهران) به کشورهای آسیای میانه دسترسی پیدا کنند. به این ترتیب، بندرعباس به یک بندر ترانزیت کالا به جمهوری‌های آسیای میانه تبدیل می‌شود.^۱

— همچنین، قرار است در آینده کشورهای خلیج فارس از طریق بندر چابهار، زاهدان، بیرجند، گناباد، تربت حیدریه، سرخس با کشورهای آسیای میانه مرتبط شوند.

— علاوه بر آن، محور بندرعباس - کرمان - راور - دهوک - فردوس - گناباد - تربت حیدریه - مشهد - سرخس، کشورهای خلیج فارس را به کشورهای آسیای میانه پیوند خواهد زد.

در حال حاضر، برای دستیابی کشورهای خلیج فارس به آسیای میانه مذاکراتی بین ایران و کشورهای عمان و قطر صورت گرفته است. در ملاقات محسن نوربخش وزیر امور اقتصادی و دارایی وقت ایران با الزوای معاون نخست‌وزیر عمان، در مه ۱۹۹۲، طرفین در مورد ایجاد یک خط ترانزیت آسیایی از طریق ایران توافق کردند. در این مذاکرات ایران پیشنهاد کرد که هزینه مطالعات توجیهی اقتصادی این طرح که ۱۰ میلیون دلار برآورد می‌شود به‌طور مساوی توسط ایران و عمان پرداخت شود. اما عمان پیشنهاد کرده که مبلغ مذکور توسط بانک توسعه اسلامی تأمین شود.^۲

قطر نیز تمایل خود را به استفاده از راه‌های ترانزیت ایران برای صدور کالاهای خود به کشورهای تازه استقلال یافته آسیای میانه نشان داده است. اما تاکنون هیچ‌گونه موافقت‌نامه ترانزیت کالا بین ایران و کشورهای جنوبی خلیج فارس امضاء نشده است. استفاده از خطوط ترانزیت ایران توسط کشورهای خلیج فارس هم به نفع ایران و هم به نفع کشورهای مذکور است. به عبارت دیگر، هر دو طرف متقابلاً از آن بهره‌مند خواهند شد. زیرا بازار گسترده ۷۰ میلیون نفری و زمینه‌های بکر سرمایه‌گذاری در کشورهای آسیای میانه جاذبه‌های زیادی برای کشورهای خلیج فارس دارد.

روابط تجاری ایران با کشورهای خلیج فارس

مبادلات تجاری ایران و کشورهای خلیج فارس در حال حاضر به‌طور عمده با کشورهای صنعتی است. این الگوی سنتی تجاری بسیار نامناسب است و در آینده کشورهای این منطقه را با مشکلات فرایندهای روبه‌رو می‌کند. به دنبال مذاکرات گات سطح تعرفه برای کالاهای صنعتی و نیمه‌صنعتی کشورهای صنعتی به کمتر از ۱۰ درصد رسید. در حالی که این رقم برای کشورهای در حال توسعه از جمله کشورهای خلیج فارس ۴۰ درصد است. ارقام موجود بیانگر آن است که با گذشت هر سال جریان کالا و مصنوعات کشورهای خلیج فارس به کشورهای صنعتی مشکل‌تر می‌شود. در حال حاضر، بیش از ۸۰

۱. اطلاعات، ۲۳ مرداد ۱۳۷۳.

۲. گزارش سومین اجلاس کمیسیون مشترک همکاری اقتصادی و فنی جمهوری اسلامی ایران و سلطنت عمان.

درصد تجارت جهانی بین کشورهای صنعتی انجام می‌شود. لذا بازرگاری در الگوی تجاری و گسترش همکاری‌های تجاری بین کشورهای خلیج فارس امری اجتناب‌ناپذیر است. آمار جدول مبادلات بازرگانی ایران با کشورهای عضو شورای همکاری خلیج فارس بیانگر آن است که حجم تجارت میان ایران و کشورهای مذکور بسیار اندک است. در ۱۹۹۲ صادرات غیر نفتی ایران به ۶ کشور عضو شورا ۴۰۴ میلیون دلار و واردات آن ۱۶۸۵ میلیون دلار بوده است. به عبارت دیگر، واردات ایران از کشورهای مذکور ۴ برابر صادرات آن بوده است. ایران بیشترین حجم روابط بازرگانی را با امارات عربی متحده داشته است. در این سال واردات ایران از این کشور ۱۵۰۱ میلیون دلار و صادرات به آن ۳۱۳ میلیون دلار بوده است. بیشتر صادرات امارات عربی متحده به ایران را صادرات مجدد تشکیل می‌داده است، به‌طوری که ایران در این زمینه مقام اول را داشته است.

با توجه به درآمد سرانه بالای این کشورها (۱۰ هزار دلار) و نزدیکی جغرافیایی آن‌ها به ایران، این منطقه می‌تواند به‌طور بالقوه یکی از عمده‌ترین بازارهای صادراتی ایران به ویژه در زمینه میوه و تره‌بار باشد. تشابه ذوق و سلیقه اتباع این کشورها با اهالی ایران، دلبستگی شدید ایرانیان مقیم کشورهای خلیج فارس به خرید مواد غذایی تولید شده در ایران و تمایل تجار ایرانی در وارد کردن مواد غذایی از ایران امکانات مناسبی را برای صادرات میوه و تره‌بار ایران به این کشورها فراهم آورده است.

در این زمینه، برقراری تجارت مستقیم با هر یک از کشورهای خلیج فارس، برگزاری نمایشگاه‌های اختصاصی تولیدات کشاورزی و صنعتی، ایجاد مراکز تجاری، ایجاد کمیسیون‌های مشترک همکاری‌های اقتصادی، برقراری تسهیلات در مورد ورود و خروج اتباع این کشورها، گسترش حمل‌ونقل دریایی و هوایی و برگزاری کنفرانس و سمینارهای اقتصادی می‌تواند به توسعه تجارت و همکاری‌های اقتصادی کشورهای منطقه با یکدیگر کمک‌های مؤثری کند.

خلاصه و نتیجه

تحولاتی که در سال‌های اخیر در صحنه بین‌المللی و منطقه‌ای صورت گرفته، ضرورت گسترش همکاری‌های اقتصادی میان ایران و کشورهای کناره خلیج فارس را آشکار ساخته است. در صحنه بین‌المللی نظام جدیدی در حال شکل‌گیری است که یکی از ویژگی‌های بارز آن الزام به تفاهم متقابل میان بازیگران سیستم اقتصاد جهانی است. در صحنه منطقه‌ای نیز تحولاتی روی داده که اهمیت همکاری میان کشورهای خلیج فارس را بیش از گذشته نشان می‌دهد. خسارت‌های عظیم ناشی از دو جنگ خلیج فارس بیانگر لزوم تفاهم و همکاری میان کشورهای این منطقه است. اگر دهه گذشته را دهه خصومت و دشمنی میان کشورهای منطقه بنامیم، دهه آینده می‌تواند نویدبخش تفاهم و همکاری باشد.

ارزش مبادلات بازرگانی ایران با کشورهای عضو شورای همکاری خلیج فارس

(واحد: هزار دلار)

نام کشور	عنوان	۱۳۶۲	۱۳۶۳	۱۳۶۴	۱۳۶۵	۱۳۶۶
امارات عربی متحده	صادرات	۶۲۳۵۰	۴۳۱۲۰	۸۱۸۹۵	۱۷۸۶۸۱	۱۵۴۷۷۰
	واردات	۴۱۸۱۰۶	۳۹۷۲۵۰	۴۳۸۹۱۶	۵۹۰۶۰۸	۳۹۱۵۴۶
	تراز بازرگانی	-۳۵۵۷۵۶	-۳۵۴۱۳۰	-۳۵۷۰۲۱	-۴۱۱۹۲۷	-۲۳۶۷۷۶
بحرین	صادرات	۱۹۱/۶	۱۴/۹	۷۷/۷	۱۰۱/۴	۱۸۸/۲
	واردات	۱۷۸۱/۵	۱۰۲۸/۲	۱۰۶۸۲/۷	۸۴۰۳۲/۷	۴۰۳۷/۳
	تراز بازرگانی	-۱۵۸۹/۹	-۱۰۱۳/۳	-۱۰۶۰۵/۰	-۸۳۹۳۱/۳	-۳۸۴۹/۱
عربستان سعودی	صادرات	۵۵۷۹/۶	۵۴۵۶/۵	۴۶۲۲/۰	۵۵۵۹/۸	۲۱۴۴/۸
	واردات	۱۳۷۸۲/۱	۹۲۵۷/۲	۱۴۲۶۷/۱	۲۹۵۱۶/۱	۱۰۴۵۱/۲
	تراز بازرگانی	-۸۲۰۲/۵	-۳۸۰۰/۷	-۹۶۴۵/۱	-۲۳۹۵۶/۳	-۸۳۰۶/۴
قطر	صادرات	۱۱۰۶/۱	۴۸۲/۳	۸۱۵/۰	۱۶۹۳/۶	۱۳۸۸/۲
	واردات	۴۲۷۷۴/۳	۲۴۷۵۰/۹	۱۶۶۱۸/۸	۱۴۱۸۴/۱	۵۱۳۲/۰
	تراز بازرگانی	-۴۱۶۶۸/۲	-۲۴۲۶۸/۶	-۱۵۸۰۳/۸	-۱۲۴۹۰/۵	-۳۷۴۳/۸
عمان	صادرات	۶۰/۷	۶۶/۵	۱۰/۳	۲/۱	۱۸/۳
	واردات	۱۶۷۵۹/۵	۹۲۲/۳	۴۲۸/۱	۲۰۴۰/۵	۵۷۴۴/۸
	تراز بازرگانی	-۱۶۶۹۸/۸	-۸۵۵/۸	-۴۱۷/۸	-۲۰۳۸/۴	-۵۷۲۶/۵
کویت	صادرات	۱۱۶۶۹/۲	۷۲۹۳/۶	۶۳۱۶/۰	۵۹۳۶/۶	۱۹۳۱/۵
	واردات	۳۰۶۴۱۴/۷	۱۰۳۳۳۲/۷	۴۵۰۲۷/۹	۱۹۵۸۹/۴	۴۲۹۹/۱
	تراز بازرگانی	-۲۹۴۷۴۵/۵	-۹۶۰۳۹/۱	-۳۸۷۱۱/۹	-۱۳۶۵۲/۸	-۲۳۶۷/۶

مأخذ: وزارت امور اقتصادی و دارایی، معاونت امور بین‌الملل، «آمار مبادلات کالاهای غیر نفتی ایران با کشورهای جهان از سال ۱۳۵۸ تا سال ۱۳۷۱»، تهران، نشر سفیر، ۱۳۷۲، صص ۸۴ - ۷۲ (پراکنده)

ارزش مبادلات بازرگانی ایران با کشورهای عضو شورای همکاری خلیج فارس

(واحد: هزار دلار)

نام کشور	عنوان	۱۳۶۷	۱۳۶۸	۱۳۶۹	۱۳۷۰	۱۳۷۱	۱۳۷۲
امارات عربی متحده	صادرات	۱۴۳۷۵۸	۱۴۶۸۴۸	۱۴۴۸۶۴	۳۷۳۸۸۶	۳۱۳۴۴۹	۳۵۱۷۲۹
	واردات	۲۷۴۲۷۴	۹۸۱۰۷۵	۹۳۵۰۳۴	۱۳۶۶۵۹۲	۱۵۰۱۰۸۱	۱۰۶۳۴۸۷
	تراز بازرگانی	-۱۳۰۵۱۶	-۸۳۴۲۲۷	-۷۹۰۱۶۰	-۹۹۲۷۰۶	-۱۱۸۷۶۳۲	-۷۱۱۷۵۸
بحرین	صادرات	۳۷/۸	۳۷۰/۹	۷۲۵/۹	۱۶۷۱۳/۸	۲۰۹۸۳/۹	۲۶۰۴۴
	واردات	۱۰۰/۴	۳۴۰۹/۸	۷۵۹۰/۸	۲۸۳۱۱/۱	۲۵۷۲۰/۹	۳۷۶۶۱
	تراز بازرگانی	-۶۲/۶	-۳۰۳۸/۹	-۶۸۶۴/۹	-۱۱۵۹۷/۳	-۴۳۳۷/۰	-۱۱۶۱۷
عربستان سعودی	صادرات	۳۰/۲	۸۱/۶	...	۳۸۲۷/۹	۳۹۶۹/۸	۱۸۳۳۸
	واردات	۱۲۹۹۶/۲	۹۱۱۷۰/۷	۶۵۸۸/۴	۴۴۰۹۱/۲	۷۴۸۹۰/۲	۷۲۷۳۰
	تراز بازرگانی	-۱۲۹۶۶/۰	-۹۱۰۸۹/۱	-۶۵۸۸/۴	-۴۰۲۶۳/۳	-۷۰۹۲۰/۴	-۵۴۳۹۲
قطر	صادرات	۴۶۳/۸	۱۳۷۰/۳	۲۰۱۷/۵	۱۸۴۴۵/۸	۱۶۹۵۹/۸	۲۷۲۵۷
	واردات	۳۰۴۶۵/۰	۳۸۹۵/۹	۲۰۹۳۴/۹	۵۶۱۷۹/۵	۲۵۵۱۸/۵	۳۴۴۳۰
	تراز بازرگانی	-۳۰۰۰۱/۲	-۲۵۲۵/۶	-۱۸۹۱۷/۴	-۳۷۷۳۳/۷	-۸۵۵۸/۷	-۷۱۷۳
عمان	صادرات	۱۰۶/۰	۳۵۳/۰	۲۱۰/۸	۱۳۶۸/۵	۱۶۹۱/۴	۹۰۶۳
	واردات	۱۴۷۱/۹	۲۰۹۰/۳	۲۸۰۹/۲	۱۶۰۹/۴	۱۴۳۱/۹	۹۷۱
	تراز بازرگانی	-۱۳۶۵/۹	۱۷۳۷/۳	-۲۵۹۸/۴	-۲۴۰/۹	۲۵۹/۵	+۸۰۹۲
کویت	صادرات	۴۵۱۱/۵	۴۷۵۶/۵	۳۲۱۷/۱	۴۵۹۰۹/۵	۴۷۶۸۲/۵	۵۳۴۲۴
	واردات	۱۸۹۱/۵	۲۶۷۴۱/۳	۶۰۸۸۷/۷	۳۱۰۲۴/۰	۵۷۳۹۵/۳	۶۴۱۷
	تراز بازرگانی	-۲۶۶۱۹/۰	-۲۱۹۸۴/۸	-۵۷۶۷۰/۶	-۱۴۸۸۵/۵	-۹۷۱۲/۸	+۴۷۰۰۷

مأخذ: همان، صص ۸۴ - ۲۲ (پراکنده)؛ گمرک جمهوری اسلامی ایران، «سالنامه آمار بازرگانی خارجی جمهوری اسلامی ایران ۱۳۷۲، صادرات و واردات»، تهران، مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، ۱۳۷۳، صص یک، دو، سه.

ایران بارها تمایل خود را به گسترش همکاری‌های اقتصادی با کشورهای کناره خلیج فارس ابراز داشته است. تاکنون همکاری‌های محدودی نیز با برخی از کشورهای این منطقه مانند عمان، قطر و بحرین صورت گرفته است. ولی وجود برخی تنش‌های سیاسی که ناشی از دخالت بیگانگان بوده، مانع توسعه همکاری‌های اقتصادی میان ایران و برخی از کشورهای منطقه شده است. اما توسعه همکاری‌های اقتصادی هر چند که به کندی صورت گیرد، می‌تواند در بلندمدت زمینه ساز تفاهم و رفع برخی تنش‌های سیاسی باشد.

ایران و کشورهای کناره خلیج فارس علاوه بر وجوه مشترک بسیاری که دارند که به‌طور بالقوه می‌تواند به توسعه همکاری‌ها کمک کند، از امکانات مناسبی نیز برای گسترش همکاری‌های اقتصادی برخوردار هستند. ایران و کشورهای این منطقه می‌توانند در اجرای پروژه‌های مشترک کشاورزی، بیابان زدایی، احداث خط لوله انتقال آب، بهره‌برداری از شیلات خلیج فارس، حفاظت محیط‌زیست خلیج فارس، افزایش بهای نفت در چارچوب اوپک، بهره‌برداری از میدان‌های مشترک نفت و گاز، احداث خطوط لوله نفت و گاز، حمل و نقل هوایی، دریایی، ترانزیت کالا به آسیای میانه، و سرانجام در زمینه‌های فنی، علمی، آموزشی و صنعتی با یکدیگر همکاری کنند. همکاری میان ایران و کشورهای کناره خلیج فارس نه تنها در راستای تأمین منافع ملی این کشورها است، بلکه تضمین‌کننده صلح، ثبات و امنیت منطقه نیز است.

منابع

- ایرانی، قباد، «مطالعه مقدماتی درباره امکانات همکاری منطقه‌ای در بهره‌برداری شیلات خلیج فارس و دریای عمان»، روابط بین‌الملل، شماره ۵، بهار و تابستان ۱۳۵۴.
- جعفری ولدانی، اصغر، روابط عراق و کویت، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، ۱۳۶۹.
- _____، جغرافیای اقتصادی ایران، جزوه درسی دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، ۱۳۷۰.
- _____، کانون‌های بحران در خلیج فارس، تهران: انتشارات کیهان، ۱۳۷۱.
- _____، «نظم نوین اقتصادی جهان و موقعیت ایران»، پژوهش‌ها و سیاست‌های اقتصادی، سال دوم، شماره ۲، پائیز ۱۳۷۳.
- سفارت جمهوری اسلامی ایران در امارات عربی متحده، «صادرات میوه و تره‌بار، مشکلات و راه حل آن‌ها»، آبان ۱۳۶۹.
- گزارش سومین اجلاس کمیسیون همکاری‌های اقتصادی و فنی جمهوری اسلامی ایران و سلطنت عمان، مسقط، ۴-۷ مهر ۱۳۷۱.
- وزارت امور اقتصادی و دارایی، معاونت امور بین‌الملل، آمار مبادلات کالاهای غیرنفتی ایران با کشورهای جهان از سال ۱۳۵۸ تا سال ۱۳۷۱، تهران: نشر سفیر، ۱۳۷۲.

ایران و کشورهای خلیج فارس ... ۱۹۳

اطلاعات، ۲۲ مهر، ۲۳ خرداد ۱۳۷۲، ۹ و ۲۳ مرداد ۱۳۷۳.

جمهوری اسلامی، ۱۸ آبان ۱۳۷۰ و ۲۸ مهر ۱۳۷۱.

سلام، ۲۹ آبان ۱۳۷۲، ۴ و ۲۲ و ۲۴ آذر ۱۳۷۲، و ۱۴ فروردین ۱۳۷۳.

EIU, Iran, Country Report, No.1, 1992.

EIU, Bahrain, Qatar, Country Report, No. 2, 1991.

Europa Yearbook, 1991-92.

EIU, Bahrain, Qatar, Country Profile, 1992-93.

EIU, United Arab Emirates, Country Profile, 1993-94.

EIU, Bahrain, Qatar, Country Report, No. 4, 1991.